

ОПОРТУНІСТИЧНА ПОВЕДІНКА СУБ'ЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ПОГЛЯД З ПОЗИЦІЇ АГЕНТСЬКОЇ ТЕОРІЇ

РУДНІЧЕНКО Є. М.

УДК 338.24

Рудніченко Є. М. Опортуністична поведінка суб'єктів реалізації фіскальної функції держави в контексті економічної безпеки: погляд з позиції агентської теорії

У статті проаналізовано відносини між суб'єктами реалізації фіскальної функції держави та підприємствами. Такі відносини розглядаються в контексті взаємодії агентів і принципалів та їх можливої опортуністичної поведінки. Автором запропоновано під суб'єктом реалізації фіскальної функції держави розуміти державний орган, головним завданням якого є наповнення бюджетів різних рівнів шляхом вилучення та перерозподілу частини доходу суб'єктів господарювання. Підкреслено, що у світовій практиці основними інститутами, які реалізують зазначену функцію, є податкова та митна служби. Наведено трансформаційну модель відносин «принципал – агент – клієнт», що передбачає можливість виникнення нестатутних відносин (корупції). Проведено аналіз існуючої ситуації та опортуністичної поведінки посадових осіб – суб'єктів реалізації фіскальної функції держави. Запропоновано як один з найбільш дієвих методів боротьби з опортуністичною поведінкою застосовувати процедури узгодження інтересів принципалів та агентів і гармонізацію їх взаємовідносин з клієнтами.

Ключові слова: опортуністична поведінка, принципал, агент, суб'єкт реалізації фіскальної функції.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 8.

Рудніченко Євгеній Миколайович – кандидат економічних наук, завідувач відділу наукових досліджень з організаційних питань митної справи, Державний науково-дослідний інститут митної справи (вул. Тернопільська, 13/3, Хмельницький, 29018, Україна)

E-mail: boretsmagistr@rambler.ru

УДК 338.24

UDC 338.24

Рудніченко Е. Н. Опортуністическое поведение субъектов реализации фискальной функции государства в контексте экономической безопасности: взгляд с позиции агентской теории
В статье проанализированы отношения между субъектами реализации фискальной функции государства и предприятиями. Такие отношения рассматриваются в контексте взаимодействия агентов и принципалов и их возможного оппортунистического поведения. Автором предложено под субъектом реализации фискальной функции государства понимать государственный орган, главной задачей которого является наполнение бюджетов разных уровней путем изъятия и перераспределения части дохода субъектов хозяйствования. Подчеркнуто, что в мировой практике основными институтами, которые реализуют указанную функцию, является налоговая и таможенная службы. Приведена трансформационная модель отношений «принципал – агент – клиент», что предусматривает возможность возникновения неуставных отношений (коррупции). Проведен анализ существующей ситуации и оппортунистического поведения должностных лиц – субъектов реализации фискальной функции государства. Предложено в качестве наиболее действенных методов борьбы с оппортунистическим поведением применять процедуры согласования интересов принципалов и агентов и гармонизацию их взаимоотношений с клиентами.

Ключевые слова: оппортунистическое поведение, принципал, агент, субъект реализации фискальной функции.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Формул.:** 2. **Библ.:** 8.

Рудніченко Євгеній Николаевич – кандидат экономических наук, заведующий отделом научных исследований по организационным вопросам таможенного дела, Государственный научно-исследовательский институт таможенного дела (ул. Тернопольская, 13/3, Хмельницкий, 29018, Украина)

E-mail: boretsmagistr@rambler.ru

Rudnichenko Y. N. Opportunistic Behaviour of the Subjects of Realisation of the Fiscal Function of the State in the Context of Economic Security: Agency Theory View

The article analyses relations between subjects of realisation of the fiscal function of the state and companies. Such relations are considered in the context of interaction of agents and principals and their possible opportunistic behaviour. The author offers to consider the subject of realisation of the fiscal function of the state as a state body, the main task of which is filling the budgets of all levels by means of withdrawal and re-distribution of a portion of income of economic subjects. The article underlines that the world practice shows that the main institutes that realise the said function are tax and customs services. The article provides a transformation model of principal-agent-client relations, which envisages a possibility of appearance of corrupt practices. It conducts analysis of the current situation and opportunistic behaviour of officials – subjects of realisation of the fiscal function of the state. It offers to apply procedures of co-ordination of interests of principals and agents and harmonisation of their relations with clients as one of the most efficient methods of fighting opportunistic behaviour.

Key words: opportunistic behaviour, principal, agent, subject of realisation of the fiscal function.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 8.

Rudnichenko Yevgeniy N. – Candidate of Sciences (Economics), Head of Department of Scientific Research on Organizational Matters of Customs, State Scientific-Research Institute of Customs (vul. Ternopilka, 13/3, Khmelnytsky, 29018, Ukraine)

E-mail: boretsmagistr@rambler.ru

У межах теорії агентських відносин одним з найбільш цікавих і актуальних аспектів є обґрунтування та пояснення механізмів опортуністичної поведінки агентів. Іншими словами, виявлення впливу корупційної складової на економічні процеси та систему економічної безпеки суб'єктів господарювання. На

думку більшості експертів, особливе значення в такому контексті набувають відносини між суб'єктами реалізації фіскальної функції держави (податкові та митні органи) і підприємствами.

Питання агентських відносин цікавить науковців доволі давно, однак наукових розробок і напрацювань у

даному напрямку не так багато. Серед дослідників необхідно виділити: Мітіна А., Погорелова Ю., Ляшенко О., Сатарова Г., Уільямсона О та інших.

Основним завданням дослідження є визначення трансформації взаємовідносин між принципалом і агентом з урахуванням опортуністичної поведінки.

У межах агентської теорії опортуністична поведінка розглядається з позиції неможливості постійного і тотального контролю з боку принципала за діями агента. Тому агент може на певному етапі діяти за власним переконанням і не відповідати очікуванням принципала. Уільямсон О. зазначає, що в загальному випадку опортунізм означає надання неповної або спотвореної інформації, ... введення в оману, викривлення або приховування істини або інші методи заплутування партнера [1, с. 98]. У даному випадку мається на увазі прихована форма опортунізму, що виявляється у феномені морального ризику. Інформованість сторін тут асиметрична. Невизначеність грає роль у тому сенсі, що вона «проявляється в ступені, достатньому для того, щоб говорити про проблему прийняття адаптивних, послідовних рішень» [2, с. 79]. За наявності опортуністичної поведінки принципалом у взаємовідносинах агентської теорії може виступати не лише держава, а й суб'єкти господарювання, оскільки, володіючи значним обсягом інформації та забезпечуючи реалізацію власних цілей, агенти можуть вести подвійну гру, яка буде проявлятися (наприклад) у створенні несприятливих конкурентних умов для певних груп або осіб, а може і навпаки – у лобіюванні інтересів приватних осіб і компаній окремими агентами.

Серед найбільш впливових агентів доцільно виділити суб'єктів реалізації фіскальної функції держави. Майже в усіх країнах основними інститутами, які реалізують зазначену функцію, є податкова та митна служби. Але для оцінки впливу державних інститутів на економічну безпеку підприємства та з урахуванням організаційних змін, що відбулися в діяльності податкової та митної служби України (об'єднання таких структур у Міністерство доходів і зборів України), доцільним постає подальше використання терміна «суб'єкт фіскальної функції держави». Під суб'єктом фіскальної функції держави запропоновано розуміти державний орган, головним завданням якого є наповнення бюджетів різних рівнів шляхом вилучення та перерозподілу частини доходу суб'єктів господарювання (у вигляді сплачуваних податків, зборів, будь-яких платежів, які суб'єкт господарювання здійснює на користь держави в межах існуючого правового поля). Такий державний орган може мати різну назву (наприклад, історично використовувалися назви «Державна податкова адміністрація», «Державна податкова служба», «Державна митна служба», «Державний митний комітет» тощо), але незалежно від назви його функція – наповнення бюджетів різних рівнів – не змінюється.

Історично склалося, що в країнах пострадянського простору фіскальну функцію, крім податкової служби, виконують також митні органи. У деяких країнах дальнього зарубіжжя діяльність митних органів (особливо у

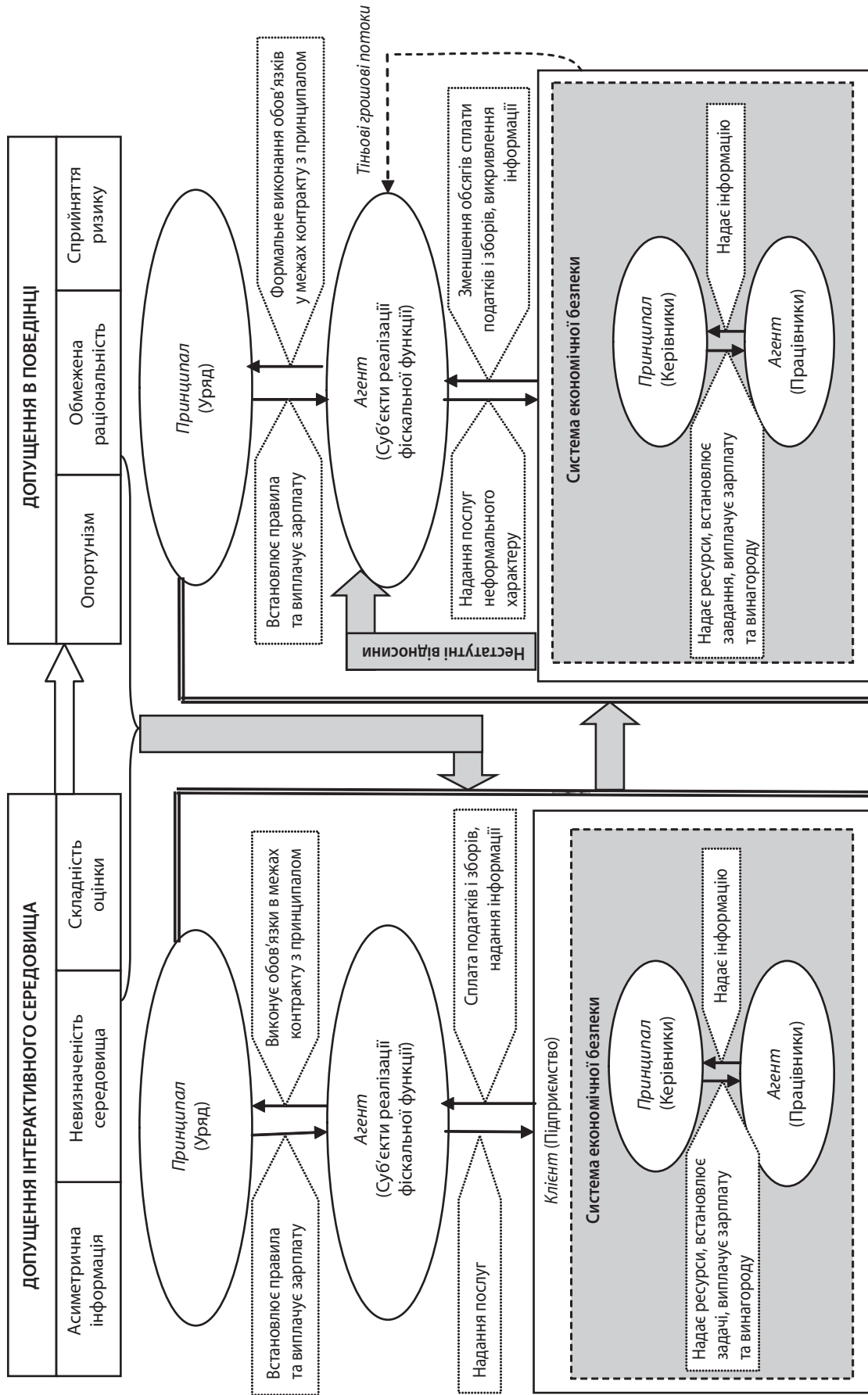
зв'язку з протидією світовому тероризму) у першу чергу орієнтується на вирішення питань національної безпеки, хоча фіскальна функція, але як другорядна, теж їм притаманна. Але в Україні саме митна служба, як самостійний державний інститут або як складова Міністерства доходів і зборів, значною мірою сприяє наповненню державного бюджету країни.

Об'єктивна необхідність існування суб'єкта фіскальної функції держави створює негативний вплив на суб'єктів господарювання через вимушене вилучення в них частини доходу. Тому важливим завданням постає пошук збалансованої взаємодії між суб'єктом фіскальної функції держави та суб'єктами господарювання, яку доцільно розглянути у межах відносин «принципал – агент – клієнт». З урахуванням допущень інтерактивного середовища у поведінці відбувається трансформація класичної моделі взаємовідносин «принципал – агент – клієнт» з урахуванням опортуністичної поведінки (рис. 1).

Як наведено на рис. 1 (б), трансформаційна модель відносин «принципал – агент – клієнт» передбачає можливість виникнення нестатутних відносин, або іншими словами – корупції. Тобто, за таких умов агенти використовують ресурси принципала не для задоволення його потреб, а у власних інтересах, відмінних від інтересів принципала. Це ресурс державної або муніципальної посади, ресурс адміністративного тиску (зловживання правом держави на легітимне насильство); фінансовий ресурс (реалізується в перерозподілі фінансових потоків і через механізм «відкату»); нормативний правовий ресурс (відсутність нормативного правового регулювання всіх процесів, пов'язаних з просуванням інтересів бізнес-суб'єктів і лобістською діяльністю); інформаційний ресурс (приховування або продаж конфіденційної інформації, вторгнення в сімейну, особисту таємницю); шантажний ресурс («посадити на хабар» за аналогією з більш відомими виразами наркоділків і алкоголіків «посадити на голку», «посадити на стакан»); посередницький ресурс (підкуп із залученням пособників); ментальний ресурс (корупція як стиль життя і мастильний матеріал для економіки) [3, с. 69].

На даний момент питання корупції (опортуністичної поведінки) для України є надзвичайно актуальним, адже за дослідженнями рейтингових агентств, рівень корупції в нашій державі характеризується як «тотальний». Так, одним з найбільш відомих індексів оцінки та порівняння корупції в різних країнах є «індекс сприйняття корупції» («Corruption Perceptions Index»), запропонований міжнародною правозахисною організацією Transparency International.

У 2012 р. Україна згідно з дослідженнями, проведеними Transparency International за індексом сприйняття корупції, опинилася на рекордно низькій відмітці – 144 місце зі 176 країн світу, набравши при цьому 26 балів зі 100 можливих. Україна посіла найнижче місце у рейтингу серед європейських країн, у порівняння: Естонія – 32 місце, Грузія – 51 місце, Латвія – 54 місце, Молдова – 94 місце, Вірменія – 105 місце, Росія – 133 місце [4].

а) Класична модель

б) Трансформаційна модель

Рис. 1. Трансформація взаємовідносин «принципал – агент – клієнт» з урахуванням опортуністичної поведінки

Порівнювати показники індексу попередніх років з даними 2012 р. недоцільно, оскільки Transparency International внесли істотні зміни щодо його розрахунку. У повідомленні Transparency International роз'яснюється, що раніше методологія визначення рівня сприйняття корупції в країнах / території в порівнянні з іншими країнами / територіями спиралася на рангову позицію такої країни / території у відповідних джерелах даних. У 2012 р. при оцінці індексу використовуються вихідні оцінки, присвоєні будь-якій країні / території, які потім особливим чином конвертуються для приведення їх у відповідність зі шкалою індексу. Для відображення змін у методі, використовуваному для конвертації джерел даних, масштаб шкали, за якою подаються результати індексу, був також змінений, і тепер він становить діапазон від 0 до 100. Раніше індекс сприйняття корупції визначав рівень корупції в держсекторі в діапазоні від «0» (високий рівень корупції) до «10» (корумпованих чиновників майже немає).

З метою пояснення змісту та причин корупції Роберт Клітгаард запропонував формулу корупції, яку можна зобразити в такому вигляді [5, с. 26]:

$$KP = M + CD - P, \quad (1)$$

де KP – корупція; M – монополія; CD – свобода дій; P – підзвітність.

З Наказу ФМС від 05.10.2006 № 964 «Про затвердження аналітичної програми ФМС Росії «Боротьба з проявами корупції та посадовими злочинами», у тому числі митного, і значення митного адміністрування як елемента державного регулювання зовнішньоторгівельної діяльності, дослідники у сфері управління митними органами дещо розширили вищезазначену формулу, і вона набула такого вигляду [6]:

$$KP = M + CD - P - K - GC - PK - CZ - NP, \quad (2)$$

де K – контроль; GC – грошове утримання; PK – ротація кадрів; CZ – соціальна захищеність; NP – неминучість покарання.

Запропоновані показники з метою пояснення корупції в діяльності суб'єктів реалізації фіскальної функції (тобто податкових і митних органів) є актуальним також і для України, хоча деякі з них є суб'єктивними. На підтримку такого судження слід розшифрувати значення та особливості наведених показників з урахуванням специфіки суб'єктів реалізації фіскальної функції, а саме:

M – монополія, тобто суб'єкти реалізації фіскальної функції, як органи виконавчої влади, мають виключне право на виконання покладених на них завдань чинним законодавством України;

CD – свобода дій, як зазначено у статті Мітіна О. Н. [3, с. 73], аргументується як свобода прийняття рішень посадовими особами при виконанні своїх обов'язків;

P – підзвітність. Зазначений показник є дещо суб'єктивний, оскільки суб'єкти реалізації фіскальної функції мають певну свободу прийняття рішень, наприклад, у визначенні митної вартості товарів і розмірі стягнення митних зборів/ платежів;

K – контроль не завжди є ефективним, однак в Україні широко застосовується електронне декларування, що значно полегшує його реалізацію;

GC – грошове утримання. Достатнє матеріальне стимулювання є одним з найефективніших способів запобігти корупції в державних органах влади. Однак заробітна плата в Україні далека від оптимальної, і тому службовці використовують можливості задля додаткового заробітку;

PK – ротація кадрів, саме на цьому принципі засноване формування кадрового складу податкових і митних органів. Однак такий принцип, як ротація кадрів, не завжди є ефективним, оскільки часта зміна кадрового складу може призвести до ще більшої корупції. Це пояснюється тим, що, знаючи про своє швидке звільнення або переведення, службовці намагаються швидше "привласнити" грошові кошти шляхом корупційних схем;

CZ – соціальна захищеність формулюється як форма надання додаткових пільг.

Незважаючи на ряд антикорупційних законодавчих актів та антикорупційних заходів, у діяльності суб'єктів реалізації фіскальної функції дане питання залишається досить актуальним. На підтвердження цього є офіційна статистика щодо зловживань посадових осіб суб'єктів фіскальної функції (табл. 1).

Також у деяких випадках державні службовці притягуються до кримінальної відповідальності (табл. 2).

З наведених даних можна зробити висновок, що опортуністична поведінка притаманна багатьом «агентам», які володіють певними монополями повноваженнями і можуть своїми рішеннями суттєво впливати на стан економічної безпеки не тільки суб'єктів господарювання, а й держави.

ВИСНОВКИ

Опортуністична поведінка агентів з позиції теорії агентських відносин є об'єктивною реальністю і характерна для більшості країн колишнього СРСР. Особливо виділяються в цьому контексті суб'єкти реалізації фіскальної функції держави, оскільки вони безпосередньо контролюють і супроводжують процес надходження доходів у державний бюджет, однак доволі важко контролюються державою (принципалом). Така ситуація призводить до трансформації взаємовідносин у моделі «принципал – агент – клієнт». Причому зазначений процес характеризується значними втратами з боку держави і розвитком тіньового сектора економіки. Одним з найбільш дієвих методів боротьби з даним явищем є узгодження інтересів принципалів та агентів і гармонізація їх взаємовідносин з клієнтами. Це дозволить суб'єктам господарювання формувати дієву систему економічної безпеки, не провокуючи агентів на прояви опортуністичної поведінки. Вищезазначений процес є доволі складним і потребує подальших ґрунтовних досліджень. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, «отношенческая» контракция / О. И. Уильямсон / Пер. с англ. – СПб. : Лениздат, CEV Press, 1996. – 702 с.

Стан дотримання антикорупційного законодавства посадовими особами суб'єктів реалізації фіскальної функції

Показник	Одиниця виміру	Рік		
		2010	2011	2012
<i>Державна митна служба України (сформовано за даними офіційного сайту Державної митної служби України)</i>				
Кількість службових розслідувань	од.	292	385	248
Кількість перевірок	од.	1491	1086	955
Дисциплінарна відповідальність, з них:	осіб	1243	1010	1497
– оголошено догани		403	321	604
– оголошено зауважень		578	468	498
– понижено у спеціальному званні на один ступінь		0	0	113
– попереджено про неповну службову відповідність		103	63	76
– звільнено з митних органів		159	158	206
<i>Державна податкова служба України (сформовано за даними офіційного сайту Державної податкової служби України)</i>				
Проведено перевірок кандидатів на посади в органи державної податкової служби, з них:	осіб	Дані відсутні	6700	Дані відсутні
– призначення не погоджено			194	328
Перевірено звернень (заяв, скарг, повідомлень) щодо можливих неправомірних дій працівників органів ДПС, з них:	од.		1300	1300
– повністю або частково підтвердилися			376	455
Проведено службових розслідувань і перевірок, за результатами яких:	од.		4200	Дані відсутні
– звільнено			263	309
– застосовані дисциплінарні заходи	осіб		1800	1800
За матеріалами підрозділів Управління внутрішньої безпеки відносно працівників органів ДПС та за фактами скоєння ними злочинів порушено кримінальних справ, з них:	од.		138	138
– за фактами одержання хабара			14	17
Притягнення до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу працівників органів ДПС	осіб		23	59
Притягнуто до адміністративної відповідальності у вигляді штрафу посадових осіб суб'єктів господарської діяльності	осіб	17	19	

Таблиця 2

Категорії державних службовців, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинення корупційних злочинів [7, 8]

Категорія службовців	Рік		
	2010	2011	2012
Народні депутати України	0	0	0
Депутати обласної ради	3	2	1
Працівники місцевого самоврядування	545	624	284
Працівники райдержадміністрації	116	92	86
Працівники облдержадміністрації	30	40	33
Прокуратури	11	20	9
Працівники Служби безпеки України	2	6	12
Працівники Державної податкової адміністрації	145	118	71
Працівники Митної служби	34	37	69
Працівники органів внутрішніх справ	370	385	264

2. Williamson O. E. The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting / O. E. Williamson. – New York: Free Press, 1985.

3. Митин А. Н. Попустительство коррупции превращает государство в «Территорию» / А. Н. Митин // Бизнес. Менеджмент. Право, 2008. – № 1. – С. 69 – 75.

4. Corruption Perceptions Index 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.transparency.org/cpi2012/results>

5. Klitgaard R. A practical guide to cure and prevention / R. Klitgaard, R. Maclean-Abaroa. – Parris: L. California, 2000.

6. Об утверждении аналитической программы ФТС России «Борьба с проявлениями коррупции и должностными преступлениями : приказ ФТС России [издано ФТС России 5 октября 2006 г. № 964] [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://cat.customs.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=89:05102006-964-ql-q&catid=18:2010-07-18-10-10-39&Itemid=37

7. Інформація про вжиті органами прокуратури України заходи щодо протидії корупції та про осіб, притягнутих до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень у 2011 році (згідно з вимогами ч. 1 ст. 19 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції») [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.google.com.ua/url?saB2&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0CCwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.gp.gov.ua%2Fua%2Ffile_downloader.html%bv.45645796,d.ZWU

8. Інформація про вжиті органами прокуратури України заходи щодо протидії корупції та про осіб, притягнутих до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень у 2012 році (згідно з вимогами ч. 1 ст. 19 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції») [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.com.ua/url?sarja&ved=0CDEQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.gp.gov.ua.bv.45645796,d.ZWU>

REFERENCES

“Corruption Perceptions Index 2012” <http://www.transparency.org/cpi2012/results>

Klitgaard R. *A practical guide to cure and prevention* / R. Klitgaard, R. Maclean-Abaroa. – Parris: L. California, 2000.

[Legal Act of Ukraine]. http://cat.customs.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=89:05102006-964-ql-q&catid=18:2010-07-18-10-10-39&Itemid=37

[Legal Act of Ukraine]. http://www.google.com.ua/url?saB2&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0CCwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.gp.gov.ua%2Fua%2Ffile_downloader.html%bv.45645796,d.ZWU

[Legal Act of Ukraine]. <http://www.google.com.ua/url?sarja&ved=0CDEQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.gp.gov.ua.bv.45645796,d.ZWU>

Mitin, A. N. “Popustitelstvokorrupsiiprevrashchaet gosudarstvo v «Territoriiu»” [Condoning corruption makes the government in the "Territory"]. *Biznes. Menedzhment. Pravo*, no. 1 (2008): 69-75.

Williamson, O. I. *Ekonomicheskie instituty kapitalizma. Firmy, rynki, «otnoshencheskaia» kontraktatsiia* [The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Markets, "relational" contracting]. St. Petersburg: Lenizdat; CEV Press, 1996.

Williamson, O. E. *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting*. New York: Free Press, 1985.